

НАРІЧЧЯ. ГОВОРИ. ГОВІРКИ

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2024.100.19>

УДК 811.161.2'282

НАЗВИ АЙСТРИ СТЕПОВОЇ, *ASTER AMELLUS*, У СХІДНОПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ

ПОІСТОГОВА

Марина Валеріївна,

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу діалектології,
Інститут української мови НАН
України;

вул. Михайла Грушевського, 4,
м. Київ, 01001;

e-mail: poistogova@ukr.net

ORCID: 0000-0002-7610-643X

Maryna

POISTONOVA,

Candidate of Philological Sciences,
Senior Researcher of Department of
Dialectology,

Institute for Ukrainian Language of
the National Academy of Sciences of
Ukraine;

4, Mykhaila Hrushevskoho St., Kyiv,
01001, Ukraine;

e-mail: poistogova@ukr.net

*У статті розглядаємо назви айстри степової, *Aster amellus*, зафіксовані в східнополіських говірках. Матеріал засвідчив різноманіття номенів на позначення цієї рослини. Наводимо характерні ознаки рослини, які відбито у назвах. Виділяємо групи назв за мотиваційними ознаками, покладеними в основу номінації, – це: ‘час цвітіння рослини’, ‘зовнішня подібність (за формою, кольором, розміром з іншими флорооб’єктами, зоономенами, предметами та явищами природного довкілля тощо)’, ‘особливість зростання рослини’, ‘зовнішній вигляд рослини’. Констатуємо, що всі назви для айстри степової у східнополіських говірках є похідними. Відзначаємо відмінності в способах номінації.*

Ключові слова: східнополіські говірки, назви рослин, мотиваційні ознаки, похідні номен, способи номінації.

Важливим і актуальним завданням сучасної української і слов'янської лінгвістики є різноаспектне вивчення діалектної лексики. Лексична система зберігає архаїчні риси, які несуть цінну інформацію для висвітлення історії окремих слов'янських мов і слов'янського мовного світу в цілому.

Системне дослідження діалектної лексики дає можливість виявити закономірність постання і функціонування кожної лексеми як елемента цілісної системи, дозволяє розглянути слово в його різноманітних зв'язках.

Одним із видів системних відношень у лексиці загалом і говірок зокрема є мотиваційні відношення. Такі зв'язки є поширеними в назвах рослин.

Тематична група флорономенів об'єднує низку лексико-семантичних груп з активно вживаними номенами, тісно пов'язаними з побутом і культурою діалектоносіїв. Нашу увагу зосередимо на похідних назвах, завдяки яким можна пізнати динамічні процеси в лексиці говірок.

У статті проілюструємо на прикладі однієї рослини лексичну і структурну мотивованість похідних назв у східнополіському говорі, зв'язки назви рослини з тематичними групами лексики, що репрезентують інші ідеографічні сфери. Такий підхід зумовлений насамперед тим, що значна частина зафіксованих флорономенів засвідчує структурну похідність, збереження похідних мотиваційних зв'язків.

Метою розвідки є з'ясування закономірностей виникнення похідних назв рослин у східнополіських говірках, які зберігають мотиваційні зв'язки з вихідними номінативними одиницями, відповідно – з іншими тематичними групами лексики.

Дослідження з ботанічної лексики виявили, що одна рослина може мати декілька назв, а різні рослини можуть іменуватися однаково. У східнополіських говірках розмаїттям номенів відзначається рослина з характерними ознаками – айстра степова, *Aster amellus*. Айстра степова, мороз – поширений вид рослин роду айстра. В Україні її вирощують як декоративну рослину. Вона має чимало сортів із сніжно-білими, блакитними, синіми, червонясто-бузковими, темно-фіолетовими квітами.

У досліджуваному ареалі для номінації айстри степової зафіксовано назви, які сягають 30-ти твірних основ. Назви яскра-

во відбивають різноманітні характеристики рослини. Діалектоносії по-різному її називають, беручи в основу номінації різні характерні для цієї рослини ознаки.

За мотиваційними ознаками (МО) назви поділяються на кілька груп. Найчастіше назви відбивають час цвітіння рослини, що є для неї найбільш характерним. До таких назв, насамперед, належить *мо'роз* (з різними словотвірними варіантами: *морозок*, *мо'розики*, *ма'розн'ік*, *ма'розка*, *ма'розаўка*, *мо'роз'ана кв'ітка*, *ма'розав цв'ет*); перенесення на рослину назви *мороз* зумовлене тим, що рослина не боїться заморозків, цвіте до морозів; назва *мороз* для айстри степової, *Aster amellus*, закріпилася в українській науковій ботанічній номенклатурі.

Ознаку 'час цвітіння' покладено в основу назв *сн'іжок*, *сн'єжки* – цвіте до самого снігу (інформанти зауважують: *цв'іте шче йак сн'іг упа'де*).

За цією ознакою утворені й інші номени, в основі яких лежать назви пори року: *зи'ма*, *зим'ник*, *'з'імн'ік'і*, *з'імоўник*, *зим'ниц'а*, *аз'іміє цв'єти* (цвіте до зими), *зимо'зелен'* (залишається зеленою всю зиму); *лі'єто* (цвіте все літо); *ос'ін:ук*, *ас'ін':і цв'єти* (цвіте до пізньої осені).

Час цвітіння може оцінюватись як хронологічно віднесений до свята: *пак'руцв'ітник*, *пак'руцўкі*, *пудпок'риўкі* (цвіте до Покрови).

З характерною ознакою рослини – здатністю довго цвісти – пов'язані назви *'бабин в'ік*, *бес'мертне 'дерево*, *бес'мертник*.

Пізнім часом цвітіння пояснюють діалектоносії назву *'лежен'*: *за тим, шо 'саме п'ізн'іше цв'іте*.

Пізнім часом цвітіння, коли квіти залишаються ніби «самотніми» на грядках, пояснюють етимологи назву *у'диўки* від *вдова* (ЕСУМ 1: 342), пор. коментар інформантів: *од'нен'ка цв'іте*.

Зовнішньою подібністю, насамперед з іншими флорооб'єктами, зумовлені назви: *в'єр'бичка* (інформанти зазначають: *л'іст'ічка йак у в'єр'би*) – мотивують формою листя, що нагадує верbove; *лозка* – формою листя і стебла (як лозина); *рута* – результат перенесення назви внаслідок зовнішньої подібності стебла; з формою стебла – прямостоячим, як у дерева, пов'язана назва *'боже 'дерево*, означення *'боже* містить позитивну оцінку характеристику рослини; *дуб'ц'і* – за формою стебла – тонким і рівним; назву *дубок* (*дуб'ки*) рослина,

ймовірно, одержала за ознакою ‘твердий’, що є характерною ознакою дуба; за подібністю кольору квітки до льону виникла назва *л’онок* (інформанти відзначають: *квітка йак у л’ену*); мотив ‘синій колір квітки’, що асоціюється з волошкою, виразно проступає у назвах *валошка*, *бес’мертни вол’ошки*, означення *бес’мертни* передає властивість рослини довго цвісти; *ра’мон* (у східнополіських говірках виступає також назвою ромашки) – назва виникла за загальною зовнішньою подібністю, оскільки рослини, об’єднані цією назвою, генетично близькі, належать до однієї родини; *букети* – мотивують подібністю квітучої верхівки рослини, яка нагадує букет.

Засвідчено номінацію від зоономена: *вед’м’ед’ик’і*. Про зв’язок між реаліями свідчить коментар інформантів: *воло’хат’і йак вед’м’ед’*.

В основі назви *син’а’ока* лежить колір і форма квітів. У словосполученні *во’лове ’око* (*во’лови ’очи*) МО ‘форма’ поєднана з ознакою ‘розмір’ – прикметниковий компонент, похідний від *вол-* у фітономінації опосередковано позначає ‘великий’.

Кілька назв постало за асоціацією до предметів та явищ природного довкілля: *небо* – номен, пов’язаний з МО ‘колір’; у номінації *’син’е небо* відзначено подвійну мотивацію за кольором; назва *’зорачк’і* зумовлена поєднанням кількох МО: назва відображає особливість будови квітки (характеризує її зірчасту форму), колір (яскраве або біле забарвлення) та невеликий розмір квітки; номен *’в’ітер* мотивований тим, що стебло рослини сильно реагує на вітер.

З інших істотних особливостей рослини, відзначених діалектоносіями, – особливість зростання густими заростями, по’ява її у великій кількості, що образно відбиває назва *’т’омнайа ’туча*. МО виявляється продубльованою в різних компонентах складної назви – означення у номені посилює означуване. У найменуванні *’син’е ’море* МО ‘особливість зростання’ (великими кущами, заростями, що асоціюється з морем), поєднана з МО ‘колір’. Особливістю рослини сильно заростати зумовлена назва *’горе*.

Характеристика зовнішнього вигляду рослини, як квітки незвичайної, лежить в основі семантичної мотивації назви *’барин’а*.

Зовнішній вигляд рослини, її винятковість, сприймання рослини людиною – все це відбито в назвах: *боже кра'шен 'їє*, *матери 'бож 'їй укра'шен 'їє* – як квітки, посланої Богом, чи для Бога. Таким назвам властива емоційно-оцінна характеристика.

Отже, матеріал засвідчує значне номінативне варіювання для рослини айстри степової, *Aster amellus*, у східнополіських говірках.

Усі зафіксовані назви є похідними. В основу номінації покладено різні МО. Домінантною мотиваційною ознакою назви рослини є темпоральна, інші МО виявлені меншою мірою.

Найпоширенішою є лексема *мо'роз*. Деякі номени (*ліето*, *б'укети*, *'боже 'дерево*, *'в'ітер*, *'бабин в'ік*, *'барин'а*, *'лежен'*, *вед'мед'ік'і*, *'горе*) можна вважати ендемізмами, оскільки їх зафіксовано лише в 1 н.п.

Відзначено відмінності в способах номінації; переважають монолексеми – суфіксальні іменникові деривати. Зрідка назви можуть оформлятися шляхом основоскладання (*син'а'ока*, *зимо'зелен'*). Спостережено перенос назви без будь-яких формальних змін (*зи'ма*, *ліето*, *'рута*, *ра'мон*, *'небо*, *'барин'а*, *'в'ітер*, *'лежен'*, *'горе*). Двокомпонентні назви менш поширені. Дослідження продемонструвало лексичне розмаїття діалектних назв, різноплановість мотивації назв рослини, її неоднорідність щодо мотиваційних зв'язків з відповідними назвами. Важливо й надалі пізнавати активні в говірках номінаційні процеси, оскільки через з'ясування мотивів називання, процесів номінації стає зрозумілою втілена в мові, говірках узагальнена мовна картина світу.

Вважаємо, що в діалектах як менш уніфікованих і менш унормованих порівняно з літературною мовою системах ще можна спостерегти процеси і явища мотивованості в різноманітті виявів, що спонукає до їх подальшого вивчення.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7 т. За ред. О.С. Мельничука: Київ: Наукова думка, 1982. Т. 1.

LEGEND

ESUM – Melnychuk, O.S. (Ed.). (1982–2012). Etymological dictionary of the Ukrainian language: in 7 vols. Vol. 1. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukr.).

Статтю отримано 13.02.2024

Maryna Poistohova

NAMES OF THE STEPPE ASTER, ASTER AMELLUS, IN THE EAST POLESSIAN DIALECTS

The steppe aster plant, *Aster amellus* stands out in East Polessian dialects with its numerous nomens.

In the study area for the nomination of steppe aster there were names recorded that reach 30 forming bases. The names clearly reflect the various characteristics of the plant. Dialect speakers call it differently, taking various characteristic of this plant as a basis for nominations.

According to motivational features, the names are divided into several groups. Most often, the names reflect the flowering time of the plant, which is most common for it.

Many names are motivated by the external similarity in shape, color, size with other floral objects, zoonyms, objects and environmental phenomena, and so on.

Among other significant features of the plant, marked by dialect speakers there is the peculiarity of the growing in dense thickets, its frequent appearance.

The names also reflect the appearance of the plant, its uniqueness, the humans' attitude to the plant.

The material testifies to a significant nominative variation of the steppe aster plant, *Aster amellus* in the East Polessian dialects.

All recorded names are derived.

Some names can be considered endemic, as they are recorded only in 1 settlement.

There are differences in the methods of nomination, monolexes – suffixal noun derivatives – are dominative. Occasionally, names can be created by compounding bases. There can also be the transfer of the name without any formal changes. Two-component names are less common.

Key words: East Polessian dialects, plant names, motivational features, derived nomens, methods of nomination.